

İçindekiler

Sunuş | 9

1

Friuli'den Sibirya'ya Ruh Yolculuğu | 15

Carlo Ginzburg

2

Ginzburg'un Geniş *Benandanti* Ailesinde Cinsiyetler | 33

William Monter

3

Şaman Kostümü ve Önemi | 39

Uno Harva

4

Kuzey-Avrasya Halkları Arasında Ana Kültü | 67

Yu. B. Simçenko

5

Kazım Nehrinden Dışı Bir Ruhun Temsili | 79

Z.P. Sokolova

6

Eski Türkçede Şaman Sözcüğü Üzerine Bir Not | 89

Peter Zieme

7

**Doğanın Toplumsallaştırılması ve “Doğa-Üstü”nün İcadı
Olarak Kültür**

Şamanist Sibirya'dan Örnekler | 95

Roberte N. Hamayon

8

**Güney Sibirya'da Türkçe Konuşan Telengitlerin Kara
Şamanları | 119**

Dávid Somfai Kara ve László Kunkovács

9

**Batı Finlerinin Büyü Şarkılarında
Sergilenen İnançlar | 131**

John Abercromby

10

**Halüsinasyonların Kullanımı ve Fin-Ugor Halklarının
Şamanistik Gelenegi | 149**

L. G. Czigany

11

Finlandiya Cadı Mahkemeleri | 157

Marko Nenonen

12

**Şamanizm mi Cadılık mı?
Táltoslar Yargı Önünde | 167**

Éva Pócs

13

**Macar Táltosları ve Pagan Macarların Şamanizmi
Sorular ve Hipotezler | 211**

Éva Pócs

14

Saami Şamanizmi: Arktik Boyut | 253

Rune Blix Hagen

15

**Kral, Kedi ve Papaz
Kral IV. Christian'ın Kuzey Norveç ve Kuzey Rusya'nın
Saami Şamanları ile Karşılaşması, 1599 | 265**

Rune Blix Hagen

16

**Stoikheion, Stuha, Zduhač: Balkanlardaki Koruyucu
Ruhlar, Hava Büyücüler ve Tılsım Büyüleri | 281**

Éva Pócs

17

Doğu Slovenya’da Cadılık | 303

Mirjam Mencej

18

Geç Ortaçağda Balkanlarda Cadı Mitolojileri | 317

Adelina Angusheva

19

Makedon Halk İnancında Kader Demonları | 331

Vesna Petreska

20

Şaman, Şifacı, Cadı

Şamanizm ile Frankonya Halk Büyüsünün

Karşılaştırılması | 341

Hans Sebald

21

Erken Modern Avrupa’da Burchard’ın Strigaesi, Cadıların

Şabacı ve Şamanistik Yamyamlık | 373

Emma Wilby

Yazar Biyografileri | 411

Çevirmen Biyografileri | 417

Sunuş

Avrupa tarihi ve folklorundaki cadılıkla Avrasya Şamanizmi arasında tarihsel bir ilişki olup olmadığı tartışması, ilk cildin sunuşunda bahsettiği üzere, Carlo Ginzburg'un 1966 tarihli *Gece Savaşları* kitabında, benandanti topluluğunun bazı özellik ve eylemlerinin "akla hemen Şaman kültlerini getirdiği" iddiasıyla ortaya çıkmıştı: Amniyotik zarla doğmaktan kaynaklanan yazgı, transtayken ruhun bedenden ayrılıp yolculuk etmesi ve kötü ruhlarla savaşması, ölülerin ruhlarıyla iletişim kurmak. Bu iki ciltte yer alan ve Sibirya'dan Balkanlara uzanan bölgelerde yaşayan, Türkçe veya Fin-Ugor dillerini konuşan çeşitli halkların büyüculük ve cadılık inanışlarını gözler önüne seren makaleler (aralarında aksi yönde görüş bildirenler de olmakla birlikte) Ginzburg'un iddialarını destekler nitelikte kanıtlar sunuyor. Meraklı okurlar ve araştırmacılar için bu seriden çıkarılabilecek yeni bağlantı noktaları ve araştırma konularından yalnızca birkaçına dikkatinizi çekmek istiyorum.

Sibirya ve Asya şamanları ile Balkan cadılarının en önemli ortak noktaları şunlardır: Öteki/görünmeyen dünyanın ruhlarıyla insanlar arasında aracılık etmek, ruhu bedenden ayırabilmek ve böylece ruh yolculuklarına çıkmak ve ruhlarla savaşmak, hayvana dönüşebilmek. Tüm bunları niçin yaparlar? Cadılar ve şamanların toplumsal işlevleri de ortaktır: İnsan veya hayvan bir hastayı iyileştirmek, bazen sağlıklı bir insan veya hayvanı hasta etmek; av eti, toprağın mahsulü, ahır hayvanlarından elde edilenler gibi insanların besin kaynaklarının sağlıklı ve bereketli olmasını sağlamak; hava olaylarını insanların ve hayvanların hayrına olacak şekilde kontrol etmek; insanların merak, endişe ve kaygılarını gidermek için kehanette bulunmak ve -define bulmak dâhil olmak üzere- maddi refahı artıracak daha birçok işle ilgilenmek.

Yazarlarımızdan V. N. Basilov, şamanların akli dengesi yerinde olmayan ve bu nedenle kutsal kabul edilen kişiler olduğu yolundaki görüşe karşı çıktığı "Ruhlar Tarafından Seçilmek" adlı makalesinde şöyle der: "Şaman, insanlık tarihinin alelade bir fi-

gürü değildir. O, kültürel normlarının dikte ettiği vazifeleri üstlenmiş bir kişidir.” Ona göre bir insanın, şaman olacağının belirtisi olan şaman hastalığı da “halkın bir şamana ihtiyaç duyduğu vakitlerde kendini gösterir.” Yani şamanın temel varlık nedeni, bir topluluğun en önemli ihtiyaçlarının giderilmesidir: Sağlık, güvenlik ve refah. John Abercromby de eski Finlerin ruh ve büyü inançlarının “çoğunlukla zorlu şartlarda ayakta kalmaya çalışan, hastalıklar ve ölümle sürekli burun buruna yaşayan insanların kendilerini korumak ve bir arada kalabilmek için ürettikleri çarelerin başında geldiğini” söyler. Kısacası Şamanizm ve şamanlar, doğüstü ve mistik unsurlardan ibaret değildir ve salt bu kategoriler çerçevesinde anlaşılamazlar; aksine, koşullar ve ihtiyaçların doğurduğu toplumsal kurumlar olarak görülmelidirler. Bugün ise Carla Corradi Mussi’ye göre Avrasya Şamanistleri, inançlarını bir kültürel kimlik olarak benimseyerek çifte bir mücadele yürütmektedir: Varlıklarını sürdürme ve endüstrileşme karşısında doğayı koruma.

Antropolog Roberte Hamayon, yaptığı saha çalışmaları neticesinde Sibiry Şamanistlerinin “doğa”dan ne anladığını, onların zihninde nelerin doğa kavramına dahil olup olmadığını ortaya koymuştur. Diğer yandan Emma Wilby, Şamanizme daima olumlu önyargılarla yaklaşıldığını ve yamyamlık, insanların yaşamlarını tehdit etme gibi boyutlarının göz ardı edildiğini ileri sürmüş, makalesinde bunlara ek olarak kara şamanlara ve “karalığın” Batı Hristiyanlığındaki Cadıların Şabatı inancına etkilerine odaklanmıştır. Hans Sebald, Ginzburg’un argümanının Almanya’nın merkezi bir eyaleti olan Frankonya’daki büyücülük uygulamaları için geçerli olup olmadığını, çok sevilen bir ak büyücü olan anneannesinin akrabalarından bilgiler aldığı bir saha çalışması içerisinde irdelemiştir. Dávid Somfai Kara, Güney Sibiry halkı Telengitlerde, Ak Burhan inancının yayılmasıyla birlikte dışlanan kara şamanlara halkın gizli gizli hâlâ neden baş vurduğunu, yine bir saha çalışmasıyla ortaya çıkarmıştır. Hultkrantz ve Czigany, Avrasya ve Fin-Ugor Şamanist pratiklerinde, şamanların transa girebilmek için sinek mantarı başta olmak üzere çeşitli halüsonejik maddeler tüketip tüketmediği sorusuna cevap ararken, Kürdi Macar şamanlarının ekstaz benzeri bir bilinç durumuna ulaştıklarını ispatlayacak bir etnografik verinin olmadığını söyler.

Saami şamanlarının bu seride özel bir yeri var. Tarihte bilinen

isimleriyle Laponlar, kendilerine verdikleri isimle Saamiler, Rusya, Finlandiya, İsveç ve Norveç'in kuzey bölgelerinde yaşayan, Ural dil ailesinden, Fin, Eston ve Macarlarla akraba diller konuşan ve bu bölgelere Son Buzul Çağından hemen sonra, yani yaklaşık 10.000 yıl önce Sibirya'dan göç ettikleri düşünülen insanlardır. Tarih boyunca yaşadıkları ve yayıldıkları coğrafya olan (bugün Sápmi denilen) Laponya, bir büyücülük okulu, büyücülüğün merkezi olarak tanındı. Bu seride özellikle 17. yüzyılda "cadı" oldukları gerekçesiyle cadı mahkemelerinde yargılanan Saami şamanların hikâyesini de okuyacaksınız. Saamiler, yaşadıkları ülkelerde uzun yıllar yoğun şekilde ırkçılık ve ayrımcılığa maruz kaldılar. Bugün ise Avrupa Birliğinin tek resmi yerli halkı statüsüne sahipler. John Abercromby'nin 19. yüzyılda tespit ettiği üzere, Saami şamanları noaidiler, şamanlık çağrısını alma ve belirtileri gösterme açısından Sibirya şamanlarına en yakın özellikleri taşıyanlar ve inançlarının incelenmesi, genelde Avrasya özelde Türk Şamanizminin daha iyi anlaşılmasına, bazı boşlukların doldurulmasına yardımcı olabilir. Sanıyorum, Türkçede Saami Şamanizmi hakkındaki geniş kapsamlı bilgiler de ilk kez bu seride yayınlandı.

Ginzburg, Avrasya şamanlarına benzerlik açısından noaidilerin yanına Macaristan'ın *táltos*unu ekler. Jenő Fazekas da onunla aynı fikirdedir. Eski Macar inancının şamanı olarak kabul edilen *táltos*lar, aynı zamanda Ginzburg'un *benandantisinin* özelliklerine de en yakın olanlardır: Zarla doğma, ana rahminde kaderinin Tanrı tarafından *táltos* olarak yazılması, transa girme, hayvana dönüşme, ruh yolculukları yapma ve ruhlarla savaşma. Kürdi'nin makalesi buna bir de "cadılarla savaşma"yı ekler. Sıkça rastlanan bir özellik de fazladan bir kemik veya saçlı olarak doğmak gibi işaretlerdir. Basilov, Sibirya halkları arasında da fazladan kemikle doğmanın çocuğun gelecekte şaman olacağına delalet kabul edildiğini aktarır zira bu, Tanrı Ülgen'den bir işaret sayılır: "Bu, el yahut ayak parmağında bir çıkıntı veya kulak memesinde bir gamze bile olabilirdi."

Balkanlardaki cadılık inançlarında, cadılar da bu özelliklerden en az birini taşıdığına inanılan (büyük çoğunlukla) kadınlardır. Örneğin, Dalmaçya taraflarında, Karadağ'da, Ibar Vadisinde zarla doğan kızların büyüdüğünde *morica* yani cadı olacağı; zarla doğan çocuk erkekse cadı veya kurt adam olacağı inancına rastlanıyor. Ayrıca Ginzburg'un *benandantisinin* savaştığı

cadılar gibi, Balkan cadıları da insanların bahçelerinden testi testi şarap çalar, hatta içlerine işeyerek şarapları ekşitir ve ruhları ağzlarından fare biçiminde girip çıkar. Ancak bunlar, daha çok kara büyü ve kötülükle ilişkilendirilen cadılardır. Bu noktada Klaniczay'ın bir yorumunu alıntılarlamakta fayda var: “Şamanizmde tehdit dış dünyadan, şamanın, yani doğaüstü bir konuma sahip koruyucunun koruduğu bir topluluğa dışarıdan gelirken; cadı, ‘içerideki düşman’dır.”

Yanı sıra bir de ak cadılar var ki, bu kadınlar aslen şifacıdır. Şifalı otlar ve bitkiler hakkında gizli bilgilere sahiptirler, rüzgârı ve yağmuru tetikleyebilir ya da yatıştırabilirler, aşk büyülerini yapabilir ve fal bakabilirler. Ak cadılar, 17. yüzyılın ikinci yarısında Kilise ve eğitilmiş ruhban sınıfı onları da hedef almaya başlayana kadar şeytanlaştırılmamıştır. Yine de bu kadınlara, halk hekimliğiyle uğraşıp şifa dağıtmalarına karşın, içinde yaşadıkları topluluklar “ikircikli” bir biçimde yaklaşmıştır. İkircikli ifadesi burada (ve bu serideki makalelerde) şunu ifade ediyor: Bir ak cadı/şaman, iyidir ve iyilik yapar. Bu iyilikleri, doğaüstü güçleri olduğu için yapabilir. Ve doğaüstü güçleri olan biri, isterse bunu kötüye de kullanabilir. Yani bir cadı/şaman, ak büyü yapabiliyorsa o zaman kara büyü de yapabilir. Kendilerine yönelik inanış budur ve bu, her zaman yersiz bir düşünce de değildir. Ak cadı ve ak şamanların, kimi zaman kara büyü de yaptıklarını itiraf ettikleri tarihsel örnekler de mevcuttur.

Balkan cadılığının bir diğer yönü, kıskançlık ve hasetle çok yakından ilişkili görülmesidir. Avrupa'nın kuzeyinde bu ilişki daha belirgindir ve atasözlerine de yansımıştır: “Kıskançtır bütün insanlar, her kapının ardında cadılar var.” Bazı bölgelerde yapılan saha çalışmalarında insanların bunu doğrudan bizdeki nazar inancıyla tıpatıp aynı şekilde “kem göz” olarak nitelediğini görüyoruz. Nenonen, “Fin halk şiirinde, *noita* (cadı) kelimesine *kade* (kıskançlık) yakıştırması yapılır, yani kötü enerji gönderen, dost görünen düşmandır” diyor. Anlaşılan o ki, Saami şamanlarına verilen isim “noidie” Finceye cadı anlamıyla “noita” olarak geçmiş yahut zaten cadı/büyücü anlamını taşıyan bu kelime, Saami şamanlarını tanımlamak için kullanılmış. Abercromby'den öğrendiğimize göre, bir komşunun kıskançlığının insanı hasta edebileceği inancı eski Finlerde ve Fin-Ugor halklarından olup Finlandiya'dan çok uzakta, Sibiry'a'da yaşayan Samoyedler de var. Her halükârda, kıskançlık ve haset nedeniyle özellikle kom-

şularını büyüleyen bir kara cadı tipi, bu bölgelerde oldukça yaygın bir inanış.

Bu seride çoğunlukla satır aralarında rastlayacağınız önemli bir tema da eski ve yeni inançların birbirine uydurulması ve beraber yaşaması. Ülo Valk, Estonya için şöyle diyor: “Avrupa'nın diğer ülkelerinde olduğu gibi, kilisenin doktrinleriyle halkın inançları arasındaki ilişki karmaşıktır: Karşılıklı bir diyalog ve iç içe geçmişlik, çatışma ve fikir ayrılıkları içerir.” Estonya'nın, İsveç Krallığının bir parçası haline gelmesinden sonra Lüteriyan Kilisesi cadılık, putperestlik, halk Katolikliği ve diğer bâtıl inançların kalıntılarına karşı mücadele başlatarak, 145 cadı mahkemesinde onlarca insanı yargıladı. Şeytanın, vaftiz edilmemiş çocukları çaldığı ve takas ettiği inancı ise 19. yüzyılın sonunda hâlâ yaygındı. 10. yüzyılın sonlarında Hristiyanlığa geçen Macarlar da eski inançların hâlâ devam ettiği, Éva Pöcs'un üzerinde çalıştığı Macar cadı mahkemeleri kayıtları başta olmak üzere diğer pek çok kaynakta belirtiliyor. İki ciltte yer alan makalelerin konu ettiği hemen her ülkede durum bu. “Eski” ve “bâtıl” inançlar halk, aslında daha çok köylü halk, “yeni” ve “doğru” inançlar ise eğitimli ruhban sınıf tarafından temsil ediliyor. Yani cadılık davalarında temel bir mesele de o dönemin “eğitimli” sınıfının “doğru” inançları ile “cahil” ve “köylü” halkın atalarından öğrendiği ve sürdürdüğü “bâtıl” inançların çatışması. İlk grup iktidarı temsil ettiğinden, ikinci grubu giderek ötekileştirip şeytanlaştırıyor. Bu durum, bizim tarihimiz ve tarihçiliğimizdeki “halk İslamı/popüler İslam” ile “yüksek İslam” tartışmalarını andırıyor ve bence makaleler, karşılaştırmalı çalışmalar yapabilme fırsatı içeriyor.

1692'de Norveç Finnmarkında yaşlı bir Saami şaman olan Anders Poulsen'i yargılayan hâkimler, “hak” ve “bâtıl” arasındaki bu çatışmanın temelinde coğrafi uzaklığın yattığını düşünmüşler. Finnmark topraklarının “uzak konumu, sakinlerinin aydınlanmamış olmasının nedeni” olarak açıklanmış. Yani eğitimli ruhban sınıf, buralara “gerçek” Hristiyanlığı götüremediği ve kalıcılışmasını sağlayamadığı için buradaki Saamilerin “eğitimli” hale gelemediği, bu nedenle de yanlış, günaha saptığı düşünülüp incelemede şöyle denilmiş: “Birçoğu, başlarına bir şey geldiğinde, dualarla ve zikirle Tanrıya el açmaktan çok cadılardan tavsiye almaya yatkındırlar.” Ginzburg da Friuli bölgesinde benandanti gibi antik tarım kültlerine dayanacak denli eski gele-

neklerin yaşamasını, bölgenin çevresine nispeten daha izole olmasıyla açıklamıştı. Hans Sebald da saha çalışması yaptığı Frankonya eyaletindeki büyü inanışları, cadılık ve şifacılık rollerinin “halk Katolikliğinin” izlerini taşıdığını söylüyor ve 17. yüzyıl Norveç hakimlerine benzer bir çözümlemeye bulunuyor. Frankonya’nın, Jura Dağları, sarp kayalıklar ve kanyonlarla çevrili olması nedeniyle “izole” bir bölge olduğunu, böylelikle Frankonyalıların geleneksel inanış ve büyülerine bağlı kaldıklarını söylüyor. Avrupa tarihi bağlamında bu örnekler çoğaltılabilir. Bana öyle geliyor ki, Anadolu’nun İslamlaşma sürecine şehirler ve köyler açısından yaklaşan araştırmacılara bazı bakış açıları kazandırabilir.

Bunun yanında, bu seride Balkan Hristiyanlarının, Müslüman Osmanlı Türkleriyle iç içe yaşamasının ortaya çıkardığı senkretik inançlar hakkında da bazı örnekler bulunuyor. Örneğin Orta Balkanlarda, doğum yapacak kadının doğum sağlıklı geçsin diye camiye giderek tabut sehпасına çakılı çivilerden birini sökmesi. Todora-Pirgova da Bulgar köylerinde köylülerin “atalarının dünya görüşlerini” Hristiyanlığa nasıl uyarladığını anlatıyor. Ayrıca Bulgar taşrasında, cadıların rahiplerle, köylülerin hem cadılar hem rahipler hem de imamlarla nasıl ahenk içinde yaşadığını, doğrudan tanıkların ağzından aktarıyor: “Bunun bir zararı yok, hatta gayet gerekli. Hangisinin yardım edebileceğini kimse bilemez.”

Sibirya’dan Balkanlara uzanan çok geniş bir hat üzerinde yaşayan çeşitli toplulukların Şamanizm, cadılık ve büyücülük hakkındaki inanışlarını derlediğimiz bu (şimdilik) iki cilt halindeki serinin, okurlarımızın meraklarını tatmin etmesini, onlarda yeni meraklar yaratmasını, kültür tarihine, antropolojiye ve folklorla ilgiyi artırmasını temenni ediyoruz.

İlk ciltte teşekkür ettiklerime bir kez daha teşekkür etmek istiyorum. Pınhan Yayıncılıktan Mahmut Sever ve Adem Beyaz’a, çalışmalarını yayınlamamıza izin veren tüm yazarlarımıza, bu projede rol alan tüm çevirmenlerimize, bu seriye ilham veren Carlo Ginzburg’a ve Evliya Çelebi’ye çok teşekkürler.

Kişisel teşekkürüm Tarih Obası izleyicileri için. Gerek canlı gerek yazılı yayınlarda tekrar tekrar buluşmak üzere...

Ceren Sungur

7 Mayıs 2022

